

JACEK STOCHEL

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

ORCID: 0000-0002-2685-4296

j.stochel@wp.pl

Zasady zaangażowania sił w operacjach wojskowych – o właściwe rozumienie Rules of Engagement

Rules of Engagement in Military Operations – for Proper Understanding of Rules of Engagement Concept

Słowa kluczowe:

użycie siły, zasady
zaangażowania sił,
prawo operacyjne, misje
międzynarodowe

Keywords:

use of force, Rules
of Engagement,
operational law,
international missions

Zasady zaangażowania sił w operacjach wojskowych – o właściwe rozumienie Rules of Engagement

Zasady zaangażowania sił zbrojnych (*Rules of Engagement* – ROE) uznawane są powszechnie za wewnętrzne reguły, wytyczne, instrukcje wydane siłom zbrojnym (w tym pojedynczym żołnierzom), które definiują okoliczności, warunki, stopień i sposób, w jaki można użyć siły lub podjąć inne działania w celu wypełnienia powierzonego zadania.

Niniejsza publikacja zawiera analizę pojęcia, z uwzględnieniem czynników mających wpływ na treść ROE. Podejmuje również kwestie umiejscowienia ich w systemie źródeł prawa międzynarodowego oraz roli, jaką mogą pełnić ROE w wewnętrznych systemach prawnych państw. W tym kontekście przybliża także regulacje prawa powszechnego odnoszące się do zasad użycia Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa, wskazując wątpliwości co do obecnych rozwiązań i praktyki ich stosowania oraz sugestie dotyczące ewentualnych zmian.

Rules of Engagement in Military Operations – for Proper Understanding of Rules of Engagement Concept

Rules of Engagement (ROE) are generally considered to be internal rules, directives, military instructions afforded armed forces (including individual soldiers) that define the circumstances, conditions, degree and the way in which force or other actions might be applied to fulfill the military mission.

This publication contains an analysis of the ROE concept, considering factors affecting their content. It also addresses the issue of the location of ROE in the international law and presents the role that ROE may play in the internal legal systems of states. In this context, the article presents also the regulations relating to the use of the Polish Armed Forces abroad, indicating doubts as to the correctness of the current regulations and its applications presenting suggestions for their improvement.

*Don't one of you fire until you see the
whites of their eyes*

William Prescott, Bunker Hill 1775

Wstęp

Zasady zaangażowania sił (*Rules of Engagement* – ROE) stały się jednymi z istotniejszych dokumentów dotyczących operacji wojskowych. Mogą się odnosić do zadań sił zbrojnych wykonywanych zarówno na terytorium państwa, jak i poza jego granicami. Niniejszy artykuł dotyczy jedynie tego drugiego aspektu, także w odniesieniu do Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (SZ RP). Zaangażowanie to może przybrać formę uczestnictwa w misjach i operacjach pod auspicjami organizacji międzynarodowych, w koalicji międzynarodowej lub innej formy użycia SZ RP w ramach uprawnień wynikających z prawa międzynarodowego, w tym porozumień międzynarodowych.

Celem niniejszej publikacji jest udowodnienie tezy, że ROE nie są *sui generis* źródłem prawa ani międzynarodowego, ani krajowego. Analizie poddano cel, formę i zakres regulacji ROE, ze wskazaniem praktyki poszczególnych państw w ich opracowywaniu i implementacji. Punktem wyjścia jest próba zdefiniowania pojęcia uwzględniająca czynniki, które wpływają na treść ROE, a następnie określenia ich miejsca w systemie prawnym w kontekście źródeł prawa międzynarodowego i krajowego.

Analizie poddano również prawny charakter istniejących regulacji dotyczących zasad zaangażowania SZ RP poza granicami państwa w systemie źródeł prawa polskiego, wskazując szereg wątpliwości odnośnie do obowiązujących rozwiązań oraz sugestie ewentualnych zmian.

Definicja Rules of Engagement

Pojęcie *Rules of Engagement* tłumaczone jest na język polski jako *zasady użycia siły (wojskowej)*¹, *zasady podjęcia działań przy użyciu siły*² czy też *reguły*

1 Zob. publikację Towarzystwa Wiedzy Obronnej: „Zeszyt Problemowy” 2011, t. 66, nr 2. Zob. także: A. Tokarczyk, *Rules of Engagement w polskim systemie prawnym*, „Bellona” 2008, nr 1.

2 „Międzynarodowe Prawo Humanitarne” 2012, t. 3.

podjęcia działań przy użyciu siły³. Sformułowania te nie do końca odzwierciedlają jednak zakres przedmiotowy pojęcia. O wiele trafniejszy wydaje się termin *zasady użycia/zaangażowania sił* rozumianych jako siły zbrojne⁴. Reguły te potencjalnie dotyczą bowiem również działań, które choć nie wiążą się z użyciem siły, mogą zostać uznane za prowokacyjne przez potencjalnego przeciwnika⁵. Mogą to być np. rozmieszczanie i przemieszczanie się sił wojskowych, procedury identyfikacji celów, prowadzenie ćwiczeń⁶.

Z całą stanowczością należy stwierdzić, że ROE nie stanowią prawa użycia siły (*use of force*), czyli prawa do użycia przez siły zbrojne broni lub innych środków wojskowych, co w polskiej nomenklaturze prawniczej nazywa się stosowaniem środków przymusu bezpośredniego, użyciem broni i innego uzbrojenia⁷. ROE może być też mylnie utożsamiane z pojęciem zasady użycia SZ RP w rozumieniu przepisów o charakterze administracyjnym⁸.

Najbardziej adekwatnym ekwiwalentem terminu *Rules of Engagement*, pozwalającym uniknąć wskazanych wątpliwości, wydaje się sformułowanie *zasady zaangażowania sił*. ROE nigdy nie miały jednoznacznej definicji. Uznaje się, że sam termin przedstawił prof. Daniel Patrick O'Connell. Twierdził, że jest to neologizm, który powstał w latach sześćdziesiątych XX w. na Malcie⁹ i wszedł do powszechnego obiegu w czasie

3 M. Gąska, *Reguły podjęcia działań przy użyciu siły*, „Myśl Wojskowa” 2004, nr 6.

4 A. Pierzyński, N. Sadownik, *Zasady użycia sił (Rules of Engagement – ROE) w aspekcie działań sił Komponentu Morskiego, na podstawie dyrektywy sojuszniczej MC 362/1*, Akademia Marynarki Wojennej, Gdynia 2011.

5 *NATO Rules of Engagement*, North Atlantic Military Committee, 18 VII 2019, MC O362/2 (INV).

6 Tamże, *Annex A*, s. A-2.

7 *Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny*, Dz.U. 2022, poz. 655. Zob. również: *Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej*, Dz.U. 2013, poz. 628 ze zm.

8 Zob. *Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa*, Dz.U. 2023, poz. 755. Reguluje ona kwestie proceduralne związane z pobytem i użyciem sił zbrojnych poza granicami państwa. Nowelizacja tego aktu w 2010 r. wprowadziła przepisy dotyczące prawa użycia siły i fragmentarycznie ROE.

9 Choć autor nie rozwija wątku użycia ROE na Malcie, podaje szereg przykładów z początku XX w. dotyczących swobód przyznanych kapitanom brytyjskich okrętów, które można interpretować jako formę ROE. Zob. D. P. O'Connell, *The Influence of the Law on Sea Power*, Manchester University Press, Manchester 1975, s. 169–170.

wojny w Wietnamie, a oficjalnie został użyty podczas interwencji Stanów Zjednoczonych w Dominikanie w latach 1965–1966¹⁰. Historycznie rzecz biorąc, ROE wydają się wywodzić z tradycji marynarki wojennej. Po wyjściu okrętu w morze ze względu na słabo rozwinięte środki łączności skuteczna kontrola nad okrętem była ograniczona. Na dowódcy ciążył obowiązek prowadzenia misji zgodnie z ogólnymi wytycznymi rządu. Działał zatem praktycznie sam w ramach szeroko rozumianych uprawnień lub zasad określonych przez wyższych przełożonych, dopóki okręt nie dopłynął do następnego przyjaznego portu albo nie spotkał innego przyjaznego okrętu, który mógłby przekazać nowe wiadomości czy rozkazy¹¹.

Zgodnie z amerykańską doktryną ROE to dyrektywy wydane przez kompetentne organy wojskowe w celu określenia okoliczności i ograniczeń dla sił morskich, lądowych i powietrznych, które rozpoczną bądź prowadzą wojskowe zaangażowanie z innymi siłami¹².

Departament Obrony Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej w podręczniku prawa konfliktów zbrojnych zdefiniował ROE podobnie – jako dyrektywy kompetentnych władz wojskowych, które określają okoliczności i ograniczenia, pod którymi Siły Zbrojne Zjednoczonego Królestwa mogą zostać użyte do osiągnięcia celów wojskowych i zaspokojenia wymagań polityki Rządu Zjednoczonego Królestwa¹³.

10 Zob. również: C. G. Cooper, *Rules of Engagement Demystified: A Study of the History, Development and Use of ROEs*, „Military Law & Law of War Review” 2014, vol. 53, No. 2, s. 214.

11 B. T. O'Donnell, J. C. Kraska, *International Law of Armed Conflict and Computer Network Attack: Developing the Rules of Engagement*, „International Law Studies” 2002, vol. 76, s. 399–400. Zob. również: G. R. Philips, *Rules of Engagement: A Primer*, „The Army Lawyer” 1993, No. 4, s. 5.

12 *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms*, United States Department of the Army, United States Department of the Navy, United States Marine Corps Department of the Navy, United States Department of the Air Force, United States Coast Guard, 15 II 2016 (Joint Pub, 1-02): <https://irp.fas.org/doddir/dod/jp1_o2.pdf> [dostęp: 11 VII 2024].

13 *The UK Manual of the Law of Armed Conflict*, UK Ministry of Defence, 2001. Zob. również: *UK Defence Doctrine*, 6 ed., UK Ministry of Defence, 2011 (Joint Doctrine Publication, 0-01), s. 1–24: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/63776f4de90e0728553b568b/UK_Defence_Doctrine_Ed6.pdf> [dostęp: 11 VII 2024].

ROE dla sił NATO zdefiniowano jako wytyczne i dyrektywy dla dowódców NATO oraz sił pod ich dowództwem lub kontrolą określające okoliczności, warunki, stopień i sposób użycia siły i/lub opisujące i regulujące zachowania i działania sił NATO, które mogą być interpretowane jako prowokacyjne w czasie pokoju, kryzysu lub konfliktu¹⁴.

W dokumencie Unii Europejskiej pn. *EU Concept for the Use of Force in EU-led Military Operations* jako ROE rozumie się dyrektywy dla dowódców wojskowych i sił zbrojnych (w tym jednostek) określające okoliczności, warunki, stopień i sposób używania siły lub prowadzenia innych działań, które można interpretować jako prowokacyjne¹⁵.

ROE opracowane na potrzeby misji ONZ określają parametry, w ramach których uzbrojony personel wojskowy wydzielony do misji pokojowej ONZ może użyć siły¹⁶. Uszczegółwiają odpowiedni zakres siły i sposób jej użycia w zależności od warunków i określają organy, które mogą autoryzować odpowiednie działanie dowódcy¹⁷.

Elementami wspólnymi przytoczonych definicji są zbieżne pojęcia określające ROE jako dyrektywy, wytyczne, w większości przypadków opracowywane przez kompetentne organy wojskowe w celu określenia zasad i zakresu zaangażowania sił zbrojnych¹⁸. Zaangażowanie to może przyjąć postać użycia siły, jak również innego zachowania sił, niejednokrotnie mającego charakter działań policji czy służb bezpieczeństwa¹⁹.

14 *NATO Rules of Engagement...*

15 *European Union Concept for EU-led Military Operations and Missions*, Council of the European Union, Brussels, 19 XII 2014: <<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-17107-2014-INIT/en/pdf>> [dostęp: 11 VII 2024].

16 *Guidance for the Development of the Rules of Engagement (RoE) for United Nations Peacekeeping Operations*, UN Department of Peacekeeping Operations, 15 V 2002 (MD/FGS/O220.002): <https://www.navedu.navy.mi.th/stg/databasesstory/data/lauk-niyom/workjob/bigcountry-workjob/UN-Publications/120-ROE_Guidelines.pdf> [dostęp: 11 VII 2024].

17 *Handbook on Multidimensional Peacekeeping Operations*, UN Department of Peacekeeping Operations, grudzień 2003, s. 57: <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/peacekeeping-handbook_un_dec2003_o.pdf> [dostęp: 11 VII 2024].

18 *Rules of Engagement Handbook*, International Institute of Humanitarian Law, San Remo 2009.

19 W. Goździewicz, *Zasady użycia siły w uregulowaniach prawnych*, „Bellona” 2008, nr 3, s. 79.

Fakt, że zasadniczo ROE opracowywane są przez organy wojskowe, które nie mają władzy ustawodawczej, każe domniemywać, że nie stanowią źródeł prawa powszechnego, a mogą być uznawane jedynie za akty kierowania wewnętrznego utożsamiane z aktami stosowania prawa.

Cel, forma, rodzaje i essentialia negotii ROE

W większości istniejących definicji jako cel ROE wskazuje się określenie zasad i zakresu zaangażowania sił zbrojnych. Według doktryny amerykańskiej są one środkiem, poprzez który Narodowe Władze Dowodzenia (National Command Authority) i dowodzący operacją regulują użycie sił zbrojnych w zgodzie z prowadzoną polityką i doktryną wojskową oraz prawem krajowym i międzynarodowym²⁰. Dzięki określeniu zasad użycia sił władze zezwalają dowódcom wydzielonych pododdziałów na zarządzanie sytuacjami kryzysowymi w okresie pokoju, kryzysu czy wojny, w zależności od rodzaju wrogich działań przeciwko własnym siłom zbrojnym lub dobrom przez nie chronionym²¹. ROE określają okoliczności, warunki, stopień i sposób potencjalnego użycia tych sił²². Nie ustanawiają jednak zadań ani nie dają taktycznych instrukcji co do prowadzenia operacji, a jedynie precyzują reguły, które w ich trakcie winny być przestrzegane.

Głównym celem ROE jest zatem umożliwienie kierowania użyciem sił na różnych szczeblach dowodzenia w zależności od ograniczających dowódców wymogów prawnych, politycznych i wojskowych w taki sposób, by maksymalnie zredukować eskalację przemocy przy założeniu osiągnięcia celu operacyjnego, tzn. zminimalizować straty własne oraz przypadkowe szkody wśród ludności cywilnej i obiektów cywilnych (*collateral damage*), jak również ograniczyć eskalację przemocy w relacji z przeciwnikiem²³.

20 *Operational Law Handbook*, ed. J. Rawcliffe, J. Smith, International and Operational Law Department, The Judge Advocate General's Legal Center and School, Charlottesville 2006, s. 89.

21 W. Goździewicz, *Zasady użycia siły w uregulowaniach...*, s. 79.

22 *NATO Rules of Engagement...* W sprawie uregulowań kanadyjskich i zasad opracowywania ROE zob. S. Clancy, *Rules of Engagement: Architecture for the Battlespace of Today ex New Horizons*, Canadian Force College, (CSC/CEM, 30).

23 L. R. Blank, *Rules of Engagement and Legal Counter-Piracy Operations*, „Case Western Reserve Journal of International Law” 2015, vol. 1, No. 2, s. 405; W. Goździewicz, *Zasady użycia siły w uregulowaniach...*, s. 80.

ROE określają różny zakres zaangażowania sił zależnie od okoliczności oraz poziomu autoryzacji działań przez odpowiednich dowódców²⁴.

Nie do końca można się zgodzić z poglądem, że zasady zaangażowania sił zbrojnych mają doprecyzować regulacje międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych (MPHKZ)²⁵, uwydatniając znaczenie tych, które są szczególnie istotne w czasie konkretnej misji²⁶. Ich rolą jest raczej uwzględnienie tych reguł MPHKKZ, które w danej sytuacji znajdują zastosowanie, ROE nie są bowiem narzędziem interpretacji MPHKKZ ani ich precyzowania. Interpretacja MPHKKZ winna się wywodzić z orzecznictwa, doktryny oraz praktyki. ROE mogą natomiast wskazywać, które normy prawne znajdują zastosowanie w danej sytuacji²⁷.

W trakcie konfliktu zbrojnego użycie siły regulowane jest, jak już zaznaczono, przepisami prawa międzynarodowego, a ROE mogą wprowadzać jedynie pewne ograniczenia²⁸. Nigdy nie będą zatem w tym zakresie bardziej liberalne niż ograniczenia i zakazy wynikające z prawa międzynarodowego²⁹. W swej treści określają warunki i limity użycia sił, do siły śmiercionośnej włącznie³⁰.

24 *Handbook on Multidimensional...*

25 ROE uwzględniają nie tylko postanowienia międzynarodowego prawa humanitarnego, ale także wszystkie normy prawa międzynarodowego odnoszące się do zasad prowadzenia działań zbrojnych czy użycia odpowiednich sił i środków.

26 M. Szuniewicz, *Aspekty prawne NATO ROE-MC 362/1 (ze szczególnym uwzględnieniem komponentu morskiego)*, „Międzynarodowe Prawo Humanitarne” 2012, t. 3, s. 71.

27 Zob. A. Tokarczyk, *Zasady użycia siły na tle praktyki SZ RP – spojrzenie z punktu widzenia prawa, praktyki i wojskowości*, „Zeszyt Problemowy” (Towarzystwo Wiedzy Obronnej) 2011, t. 66, nr 2, s. 14.

28 W. Goździewicz, *Zasady użycia siły a prawo*, „Przegląd Sił Zbrojnych” 2018, nr 2, s. 88.

29 N. P. Chalanouli, S. L. Bumgardner, *Rules of Engagement, NATO's Approach and National Caveats*, „Zeszyt Problemowy” (Towarzystwo Wiedzy Obronnej) 2011, t. 66, nr 2, s. 104. W kwestii zastrzeżeń zob. również: J. Brophy, M. Fisera, *„National Caveats” and Its Impact on the Army of the Czech Republic*, „Economics and Management” (Czech Republic University of Defence) 2007, t. 1, nr 1.

30 S. Fournier, *NATO Military Interventions Abroad: How ROE Are Adopted and Jurisdictional Rights Negotiated*, [w:] *Criminal Law between War and Peace: Justice and Cooperation in Criminal Matters in International Military Interventions. Proceedings of the XVth International Congress on Social Defense*, ed. S. Manacorda, A. Nieto, Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca 2009.

Współczesne ROE są zbiorem działań sił zbrojnych możliwych do podjęcia zależnie od okoliczności i pomagają dowódcom zminimalizować straty w zasobach ludzkich czy szkody w uzbrojeniu, jednocześnie chroniąc ich przyrodzone prawo do samoobrony. Spośród ogólnie ustanowionych reguł wybiera się te, które w danym momencie operacji są optymalne do osiągnięcia jej celu. Mogą mieć one zarówno charakter bardziej restrykcyjny (*restrictive*), gdy konieczne jest ściśle kontrolowanie działań sił zbrojnych, jak i bardziej swobodny (*permissive*), gdy sytuacja jest stabilna i nie ma potrzeby eskalacji konfliktu.

Ze względu na rodzaj konfliktu, w którym angażuje się siły zbrojne, ROE można podzielić na wojenne, czyli formułowane na potrzeby konfliktu zbrojnego, oraz wykorzystywane w operacjach innych niż konflikt zbrojny, w szczególności pokojowych. W operacjach innych niż wojna (*operations other than war*) ROE zmierzają do zapewnienia pełnej ochrony zaangażowanym pododdziałom i zapobiegają prowokującemu użyciu siły, które mogłoby inicjować konflikt. Konstrukcja ROE wyraża się w zezwoleniu wojskom na dokonywanie odpowiednich czynności. To, czego w nich nie opisano, jest zabronione. Limituje to działania wojskowe, w tym użycie siły, do odpowiedzi na wrogi akt lub demonstrację wrogich intencji, nie wyłączając prawa do obrony własnej³¹. Użycie siły ogranicza się do zapobieżenia jej eskalacji ponad politycznie akceptowane ramy. Zdefiniowanie w takich operacjach wroga i celu nastęrcza wiele trudności, a zakres ROE modyfikuje się bardzo intensywnie w zależności od zmian zachodzących w czasie operacji³².

W przeciwieństwie do ROE stosowanych w operacjach innych niż wojna (*ROE permissive*) podczas konfliktu zbrojnego (*ROE restrictive*) są one raczej zbiorem zakazów, jest bowiem wówczas mniej możliwości modelowania reguł postępowania sił zbrojnych. Jakikolwiek ograniczenia ponad te ustanowione przez prawo utrudniałyby dowódcom podejmowanie decyzji i prowadzenie działań oraz stwarzałyby większe prawdopodobieństwo

31 Prawo to wynika z art. 51 Karty Narodów Zjednoczonych. *Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych*, Dz.U. 1947, nr 23, poz. 90.

32 H. C. Broadstone, *Rules of Engagement in Military Operations Other than War, from Beirut to Bosnia*, Marine Corps Command and Staff College, Quantico 1996.

nieosiągnięcia celów i narażenia żołnierzy na niebezpieczeństwo. ROE w czasie konfliktu zbrojnego nie powinny limitować wojskowej odpowiedzi do akcji obronnych, gdyż dowódca powinien realizować zamiar operacji, uwzględniając zasady sztuki wojennej i obowiązujące przepisy prawa³³. Użycie wojska możliwe jest tylko wtedy, gdy nie jest to zakazane. Jedynymi ramami są tu postanowienia prawa międzynarodowego, w tym powszechne zwyczaje prowadzenia działań zbrojnych oraz ewentualnie ograniczenia wynikające z prawa wewnętrznego danego państwa, w operacjach wielostronnych zgłaszane jako tzw. *national caveats*.

Jednym z niezbywalnych praw, które zawsze znajduje odzwierciedlenie w ROE, jest prawo do obrony własnej (*self-defence*), a ROE w żadnym stopniu nie może go limitować. Wart podkreślenia jest fakt, że do obrony własnej można użyć wszelkiej siły, nie wyłączając siły śmiertelnej, powinna być ona jednak zastosowana zgodnie z ogólnymi założeniami MPH³⁴.

ROE pomagają zatem dowódcy na poziomie taktycznym zdecydować, kiedy, gdzie, przeciwko komu i ile siły użyć – są integralną częścią procesu dowodzenia i kontroli, ułatwiając planowanie operacji. Stanowią więc podstawę do konstruowania rozkazów bojowych. To również stosunkowo nowoczesny mechanizm, który pomaga powiązać cele polityczne i wojskowe z prowadzeniem operacji wojskowych i jest przejawem cywilnej kontroli nad wojskiem.

Elementy mające wpływ na konstruowanie ROE

Według J. Ashleya Roacha ROE są zbiorem alternatywnych rozwiązań powstałych pod wpływem takich elementów, jak prawo wewnętrzne i międzynarodowe oraz czynniki operacyjno-taktyczne, strategiczne, polityczne i dyplomatyczne. Wszystkie one stanowią narzędzie ograniczenia użycia siły i działań przygotowujących jej użycie do granic jeszcze węższych, niż

33 S. Clancy, *Rules...*, s. 5.

34 Podstawowe zasady to: konieczność wojskowa niezbędna do wykonania misji (*military necessity*), poprzez którą należy rozumieć użycie siły w sposób niezbędny i konieczny do obrony własnej, zasada humanitaryzmu (*humanity*), tj. traktowanie każdego człowieka z poszanowaniem jego godności (nawet wroga), zasada rozróżniania celów (*distinction*) przy użyciu wszelkiej wiedzy w zakresie sztuki operacyjnej bez stosowania metod zabronionych oraz zasada proporcjonalności ataku do zagrożenia (*proportionality*). Szerzej zob. *The UK Manual...*

zezwała na to prawo³⁵. Nie są to jednak elementy składowe ROE, lecz czynniki mające wpływ na ich konstruowanie w kontekście celów danego zadania wojskowego.

Według doktryny amerykańskiej ROE zapewniają ograniczenie operacji w taki sposób, by działania sił USA nie wywołały niepożądanego eskalacji. Mogą regulować zdolność dowódcy do wpływu na działania militarne poprzez przyznanie mu prawa użycia określonych systemów uzbrojenia czy taktyk lub odmowę³⁶.

Z wojskowego punktu widzenia najistotniejsze jest takie uregulowanie ROE, by możliwe było osiągnięcie celów operacyjnych. ROE zapewniają parametry, w ramach których dowódca musi działać, aby wykonać powierzoną mu misję. Determinują zatem decyzje dowódców dotyczące właściwego użycia sił, ale jednocześnie ograniczają je do granic koniecznych dla osiągnięcia celu. Niemniej jednak ROE muszą być opracowane w taki sposób, by nie ograniczały dowódcy ani jego prawa do dowodzenia w obliczu odpięcia ataku czy bezpośredniego zagrożenia takowym.

Przy konstruowaniu ROE kluczowym czynnikiem są również normy prawa wewnętrznego i międzynarodowego. To pierwsze może wprowadzać ograniczenia w użyciu sił zbrojnych, których przekroczenie może skutkować odpowiedzialnością karną lub dyscyplinarną na poziomie krajowym. Ograniczenia narodowe wynikają często z obostrzeń konstytucyjnych, ale źródeł prawa użycia sił, które wpływają na konstruowanie ROE, należy upatrywać przede wszystkim w prawie międzynarodowym. Państwa związane są różnymi normami prawa międzynarodowego w zakresie użycia sił i środków przez siły zbrojne³⁷ oraz zasadami ich funkcjonowania. Różnice mogą się też pojawiać w interpretowaniu traktatów przez poszczególne państwa. Należy również pamiętać, że nie wszystkie z nich związane są tymi samymi umowami. Ponadto nieprzyjęte do porządku prawnego państw umowy mogą być przez nie stosowane jako międzynarodowe

35 J. A. Roach, *Rules of Engagement*, „Naval War College Review” 1983, vol. 36, No. 1, s. 46–55; *Rules of Engagement (ROE) Handbook for Judges, Advocates*, Centre for Law and Military Operations, 2000, s. 3–22. Zob. również: *NATO Legal Handbook*, NATO, 2010, s. 254–255: <<https://info.publicintellgence.net/NATO-LegalDeskbook.pdf>> [dostęp: 11 VII 2024].

36 *Department of Defense...*

37 A. Tokarczyk, *Rules...*, s. 58.

prawo zwyczajowe według własnej praktyki. Konieczne jest zatem prawidłowe dookreślenie zasad zaangażowania sił zbrojnych, zwłaszcza w operacjach wielonarodowych. Wszelkie wątpliwości winny być rozstrzygnięte na etapie konstruowania przez państwa ROE dla danej operacji.

Charakter ROE wymaga, aby był to dokument łatwy w stosowaniu, niewymagający, a nawet niekoniecznie pozwalający na jakąkolwiek interpretację przez podmioty realizujące działania. Ze swej natury nie powinien też powtarzać przepisów prawa³⁸, gdyż mogłoby to prowadzić do stosowania tylko tych wskazanych przepisów, a pomijania innych, które w danym ROE się nie znalazły. Ponadto wprowadzenie do ROE zapisów prawnych może skutkować próbami dokonywania interpretacji przez wykonawców rozkazów, co z pewnością wymaga wiedzy prawniczej, którą nie zawsze mają³⁹. Co więcej, wydaje się, że na poziomie taktycznym nawet osoby z taką wiedzą nie powinny być obciążane koniecznością interpretowania zapisów ROE. Praktyka pokazuje, że dla podkreślenia istotności pewnych norm stosuje się powtórzenia niektórych przepisów prawa. Należy jednak pamiętać, że konkretne regulacje zawarte w ROE nie są samoistnym źródłem praw i obowiązków, a jedynie odzwierciedleniem przepisów prawa. Ponadto pojawienie się w ROE jakiegokolwiek normy prawnej nie może dawać siłom więcej uprawnień w prowadzeniu działań, niż pozwalają przepisy, stąd w konstruowaniu ROE niezmiernie istotna jest rola doradców prawnych⁴⁰.

Jako instrukcje wojskowe, które zezwalają dowódcy na działania niezbędne do osiągnięcia celu, ROE stanowią główny instrument zapewniający go, że podejmuje kroki zgodne zarówno z prawem krajowym, jak i międzynarodowym. Nie oznacza to jednak, że dowodzący daną operacją nie ma swobody w stosowaniu sił i środków, o ile nie wykraczają one poza ROE. Może bowiem podejmować działania, nie korzystając w pełni z możliwych sił i środków, jeśli tylko cel operacji zostanie osiągnięty, co jest wręcz zalecane. Nadmierne wykorzystywanie uprawnień i reguł pozwalających na bardziej ofensywne użycie sił pomimo braku jakichkolwiek konsekwen-

38 W. Goździewicz, *ROE w systemie źródeł prawa – wnioski*, „Wiedza Obronna” 2011, nr 1, s. 79.

39 J. F. R. Boddens Hosang, *Rules of Engagement: Rules on the Use of Force as Linchpin for the International Law of Military Operations*, University of Amsterdam, Amsterdam 2017, s. 33.

40 W. Goździewicz, *Zasady użycia siły a prawo...*, s. 90.

cji prawnych może doprowadzić do eskalacji i nawet pogorszenia sytuacji bezpieczeństwa danych sił.

Okoliczności prowadzenia działań zbrojnych i zaangażowanie sił winny być interpretowane indywidualnie, stąd też na każdym etapie operacji konieczna jest ścisła współpraca pomiędzy osobami z pionów operacyjnego, planistycznego i prawnego. W szczególności istotne jest, by w przypadku pogorszenia się sytuacji wojskowej nadać siłom większe uprawnienia (oczywiście wciąż w granicach prawa), tak aby nie krępować ich działań operacyjnych. Dowódcy muszą być w związku z tym dokładnie zaznajomieni z podstawą prawną swojej misji na każdym jej etapie.

Podobnie jak w kwestiach prawa krajowego czy międzynarodowego państwa mogą mieć odmienne spojrzenie na konkretne działania zbrojne w kontekście swoich interesów strategicznych i politycznych. Działania sił zbrojnych są w dużej mierze motywowane politycznie⁴¹. Niektóre mogą znajdować umocowanie prawne, lecz nie będą zgodne z celami i polityką państwa określoną przez jego cywilne przywództwo. ROE zapewniają, że krajowe polityki i cele znajdują odzwierciedlenie w działaniach dowódców na poziomie taktycznym, szczególnie w okolicznościach, w których komunikacja z wyższymi władzami może być utrudniona bądź niemożliwa⁴². Są również narzędziem cywilnej kontroli nad siłami zbrojnymi.

Przy prowadzeniu działań wojskowych istotna jest kwestia wizerunku. Współcześnie są one bowiem relacjonowane przez wszystkie media i mogą wpływać na sytuację polityczną państwa zarówno na poziomie wewnętrznym, tj. na akceptację działań administracji rządowej w kraju, jak i międzynarodowym. Można zatem stwierdzić, że polityczny wpływ na ROE jest na tyle istotny, że pozostawianie odpowiedzialności za ich tworzenie tylko prawnikom oraz osobom z sekcji planistycznych i operacyjnych jest

41 Według Carla von Clausewitza „[w]ojna jest niczym innym, jak dalszym ciągiem polityki przy użyciu innych środków [...]. Wojna jest narzędziem polityki i z konieczności musi mieć jej charakter i mierzyć jej miarą”. C. von Clausewitz, *O wojnie. Podręcznik stratega*, Helion, Warszawa 2016.

42 Na przykład odzwierciedlając krajowe cele polityczne i dyplomatyczne, ROE może ograniczać możliwość atakowania określonych celów lub użycia konkretnych systemów uzbrojenia, które mogłyby doprowadzić do eskalacji działań wojennych lub nieskutecznego czy niewłaściwego użycia siły wojskowej. Zob. R. J. Grunawalt, *JCS Standing Rules of Engagement: A Judge Advocates Primer*, „Air Force Law Review” 1997, vol. 42.

niezasadne. Konieczny jest udział w tym procesie osób, które nakreślają polityczny aspekt danej operacji wojskowej⁴³.

Status prawny ROE

Fakt, że ROE są ważnym narzędziem dowodzenia i kontroli, rodzi pytanie, jaki jest ich status prawny. W obliczu braku ogólnie akceptowanej definicji, a jedynie powszechnej praktyki stosowania, nie dziwi, że nie ma też uniwersalnego podejścia do tego zagadnienia ani w prawie międzynarodowym, ani w krajowym. Status prawny ROE może wpływać na to, jak państwa i osoby fizyczne powinny się do nich odnosić, zarówno gdy chodzi o interpretację i stosowanie, jak też penalizowanie ich naruszania.

ROE jako źródło prawa międzynarodowego

Dotychczasowe rozważania wyraźnie wskazują, że ROE nie mają funkcji prawotwórczej. Z uwagi na fakt, że mogą być wydawane przez organizacje międzynarodowe, konieczne jest postawienie pytania o ich moc prawną. Do powszechnie przyjętych źródeł prawa międzynarodowego, poza wywodzonymi z art. 38 statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości⁴⁴, zalicza się prawotwórcze uchwały organizacji międzynarodowych, które zawierają wiążące dla państw zobowiązania⁴⁵ wydawane przez uprawniony do tego organ organizacji w oparciu o wyraźne traktatowe kompetencje prawotwórcze⁴⁶. Uchwały te zawierają normy o charakterze generalnym i abstrakcyjnym⁴⁷.

43 J. F. R. Boddens Hosang, *Rules...*, s. 39.

44 W prawie międzynarodowym nie ma określenia normatywnego katalogu źródeł prawa. Powszechnie wywodzi się go z art. 38 statutu MTS, który w orzecznictwie stosuje na równi konwencje międzynarodowe (traktaty), zwyczaj międzynarodowy – jako dowód istnienia powszechnej praktyki przyjętej przez prawo oraz zasady ogólne prawa, a jako środek pomocniczy – wyroki sądowe i opinie najznakomitszych znawców prawa publicznego.

45 W. Czaplński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne: zagadnienia systemowe*, C. H. Beck, Warszawa 2014, s. 129.

46 R. Skubiszewski, *Uchwały prawotwórcze organizacji międzynarodowych. Przegląd zagadnień i analiza wstępna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1965 (Prace Komisji Nauk Społecznych, 15, 2), s. 26–28.

47 S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Ars Boni et Aequi, Poznań 1997, s. 25–26; A. Cassese, *International Law*, Oxford University Press, New York 2005, s. 185–187.

ROE nie mają charakteru prawotwórczego, ale nie nakładają też na strony obowiązków, których niewykonanie byłoby obciążone jakąś sankcją. Są dokumentem, który ma zapewnić lepszą współpracę i operacyjność między siłami zbrojnymi państw. Państwa zaś przy ich opracowaniu nie angażują swoich organów legislacyjnych, a jedynie dokonują przeglądu ROE pod kątem własnego ustawodawstwa, zdolności operacyjnych i uwarunkowań politycznych, a następnie ewentualnie wprowadzają do nich zastrzeżenia. Trudno byłoby sobie nawet wyobrazić przeprowadzenie procedury legislacyjnej zmiany ROE w trakcie operacji.

Głównym źródłem prawa międzynarodowego dla działalności sił zbrojnych są postanowienia MPHKG i inne prawnomiędzynarodowe zobowiązania państw regulujące metody i środki walki⁴⁸. ROE są regułami dla konkretnych sił uwzględniającymi polityczno-militarny aspekt operacji i muszą być zgodne z normami prawa międzynarodowego, albowiem jego złamanie ma swoje konsekwencje. Nieprzestrzeganie ROE niekoniecznie powoduje złamanie zasad prawa międzynarodowego, a dodatkowo ROE mogą być bardziej restrykcyjne, niż pozwalają jego przepisy⁴⁹.

ROE nie nakładają na państwa zobowiązań prawnych, ale oczekuje się, że będą przez nie respektowane. Niezastosowanie się podważa sprawczość organizacji lub koalicji, ale nie skutkuje konsekwencjami prawnymi dla państw. ROE dają dowódcom uprawnienie do podjęcia konkretnej decyzji, ale ich do tego nie obligują⁵⁰. Należy zatem stwierdzić, że nie stanowią źródeł prawa międzynarodowego.

ROE w systemie źródeł prawa wewnętrznego

Brak międzynarodowych mechanizmów co do obowiązku stosowania ROE jako źródła prawa międzynarodowego nie oznacza, że nie mogą one stanowić źródła prawa wewnętrznego⁵¹. Umieszczenie ROE w systemie źródeł prawa wewnętrznego jest wyłączną kompetencją każdego z państw.

48 W. H. Boothby, *The Law of Targeting*, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 40.

49 A. F. Varga, *Rules of Engagement vis-à-vis International Humanitarian Law*, „Applied Research in Military Science” 2012, vol. 11, s. 5.

50 C. G. Cooper, *NATO Rules of Engagement. On ROE, Self-Defence and the Use of Force during Armed Conflict*, Brill, Nijhoff, Leiden 2020 (International Humanitarian Law Series, 57), s. 48.

51 Taż, *Rules...*, s. 206.

W praktyce państwa uczestniczące w operacjach wojskowych po uzgodnieniu ROE i wniesieniu narodowych zastrzeżeń dokonują implementacji reguł zaangażowania sił zbrojnych do własnego porządku prawnego poprzez wydanie dokumentu wewnętrznego.

ROE pojawiają się w narodowych doktrynach wojskowych w różnych formach, w tym jako rozkazy wykonania, rozkazy rozmieszczenia, plany operacyjne czy stałe dyrektywy. Mogą być uważane za dokument prawny z konsekwencjami jego niestosowania, za dokument stosowania prawa⁵² czy też za dokument, który winien być przestrzegany i respektowany⁵³.

W praktyce można zaobserwować w tym zakresie pewne tendencje⁵⁴. Niektóre państwa od początku nadają ROE charakter prawny, za którego złamanie żołnierze ponoszą konsekwencje prawne bez bliższego określenia podstawy zarzutu⁵⁵. Inne traktują je jako rozkaz z pełnymi konsekwencjami jego niewykonania, ponieważ został wydany przez kompetentny organ wojskowy⁵⁶, lecz kwalifikacja prawna wynika nie ze złamania opisanego w nich prawa, ale rozkazu jako takiego⁵⁷. Niektóre państwa uważają, że ROE same z siebie nie są rozkazem, lecz dyrektywami czy wytycznymi, a stają się wiążące poprzez wydanie rozkazu nakładającego obowiązek ich przestrzegania⁵⁸. W innych twierdzi się, że przekroczenie ROE nie stanowi czynu zagrożonego sankcją karną czy dyscyplinarną, jeśli dalsze działania mieściły się w przepisach prawa krajowego i międzynarodowego⁵⁹. Jeszcze

52 Zob. B. Janusz-Pawletta, *ROE jako źródło prawa krajowego*, „Zeszyt Problemowy” (Towarzystwo Wiedzy Obronnej) 2011, t. 66, nr 2, s. 76.

53 S. Fournier, *NATO...*, s. 3.

54 Międzynarodowe Stowarzyszenie Prawa Wojskowego i Prawa Wojny zwróciło się w 2006 r. do państw z ankietą dotyczącą określenia roli ROE w operacjach pokojowych. W odpowiedzi państwa przedstawiły swoje narodowe raporty. Poniższe wywody są wynikiem analizy udzielonych odpowiedzi. Niestety nie we wszystkich przypadkach możliwe jest jasne określenie stanowiska prezentowanego przez dane państwo. Zob. *The Rule of Law in Peace Operations*, „Military Law and the Law of War Review” 2006, vol. 1-2, No. 4.

55 Tamże, raporty narodowe Austrii, Danii i Malty.

56 Tamże, raporty narodowe Stanów Zjednoczonych, Malty, Łotwy, Irlandii i Hiszpanii.

57 Tamże, raporty narodowe Stanów Zjednoczonych i Niderlandów.

58 Tamże, raporty narodowe Chorwacji, Grecji i Litwy.

59 Tamże, raport narodowy Belgii.

inne zaś w ogóle nie traktują ROE jako dokumentu prawnego, ale wyłącznie instrukcje i wytyczne do działania⁶⁰.

Różnice w postrzeganiu ROE w systemach krajowych wynikają również z odmiennego pojmowania pojęcia rozkazu. Nie każdy dokument o nazwie *Rozkaz* ma takie samo znaczenie. Należy odróżniać pojęcie *rozkaz* w ścisłym znaczeniu od takich jak *zarządzenie*, *dyrektywa* czy *decyzja*. Dokumentom o charakterze tych ostatnich często nadaje się tytuł *Rozkaz*, ale wynika to z tego, kto jest ich autorem, a nie z ich formalnego statusu.

W większości przypadków nieprzestrzeganie ROE, nawet jeśli nie są wiążącym dokumentem prawnym, może skutkować odpowiedzialnością dyscyplinarną za nieprzestrzeganie ustalonych zasad⁶¹, a nawet karną, jeśli są rozumiane jako rozkaz wojskowy. Niemniej jednak odpowiedzialność karna za przekroczenie prawa krajowego czy międzynarodowego, które znalazło zastosowanie w ROE, nie wynika wprost z ROE, ale z ujętych tam norm prawa międzynarodowego czy krajowego. W niektórych państwach ROE mogą przybrać formę rozkazu rozumianego jako rozkaz wojskowy, którego niewykonanie grozi odpowiedzialnością karną. Wynika ona jednak z faktu, że jest to rozkaz wojskowy, który nie został wykonany lub został wykonany nieprawidłowo, a nie z działania lub zaniechania niezgodnego z jego treścią.

W świetle polskiego prawa za rozkaz wojskowy uważa się polecenie określonego działania lub zaniechania wydane żołnierzowi służbowo przez przełożonego lub uprawnionego żołnierza starszego stopniem⁶². Jasno zatem stwierdzono, że o tym, czy dane polecenie jest rozkazem,

60 Tamże, raporty narodowe Szwecji i Czech.

61 Na temat omyłkowego zestrzelenia amerykańskich śmigłowców blackhawk przez F-16 w operacji „Provide Comfort” zob. G. A. Wolusky, *Combat Crime: Rules of Engagement in Military Courts-Martial*, „Military Law and Law of War Review” 1999, vol. 38, s. 102.

62 *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny*, Dz.U. 2024, poz. 17, art. 115, par. 18. Taką samą definicję pojęcia rozkaz zawiera *Regulamin Ogólny Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, który jest aktem kierowania wewnętrznego. Zob. *Regulamin Ogólny Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.Urz. MON 2013, poz. 398. W kwestiach definicji przełożonego uprawnionego żołnierza starszego stopniem zob. J. Ziewiński, *Rozkaz wojskowy w prawie karnym*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1986. Zob. również: M. van Voorden, *Rozkaz wojskowy jako instytucja prawa karnego. Podstawowe zagadnienia*, „Studia Prawnoustrojowe” 2014, nr 23.

decyduje nie jego forma, ale treść⁶³. Oczywiście przepisy prawa wojskowego nie regulują zakresu przedmiotowego rozkazu, ale wydaje się, że winien on dotyczyć zgodnych z prawem czynności wojskowych o charakterze służbowym, czyli takich, które wynikają z wojskowego stosunku służbowego pozostającego w związku z celami i zadaniami służby wojskowej oraz leżą w gestii danego przełożonego i jego obowiązków, a także w obrębie obowiązków przełożonego⁶⁴.

Rozkaz powinien być skierowany do konkretnej osoby lub grupy osób, tak aby bez wątpliwości można było określić jego adresata. Rozkaz nie może mieć charakteru ogólnego zobowiązania do pewnego zachowania się, lecz winien wskazywać konkretną czynność⁶⁵.

Naruszenie przez żołnierza jakiegokolwiek instrukcji, zarządzenia czy ogólnego przepisu obowiązującego w wojsku nie jest przestępstwem niewykonania rozkazu, choćby takie akty nosiły nazwę rozkazu, a nawet – co ważniejsze – gdyby były wprowadzonym w życie rozkazem⁶⁶.

ROE wydają się zbyt ogólne, by mogły mieć charakter skonkretyzowanych w rozkazie instrukcji bojowych⁶⁷. Inną kwestią jest oczywiście sformułowanie konkretnego rozkazu operacyjnego, który może zawierać w sobie elementy ROE i polecenie określonego działania lub zaniechania⁶⁸. Niewykonanie takiego polecenia będzie rozumiane jako niewykonanie rozkazu wojskowego w rozumieniu przepisów prawa karnego.

63 Sąd Najwyższy w wyroku z 20 VIII 1973 r. (sygn. RW 542/73) stwierdził, że „o tym, czy skierowane pod adresem podwładnego polecenie określonego działania lub zaniechania jest podlegającym wykonaniu rozkazem, decyduje nie forma wydania polecenia, lecz rzeczywista i wyraźna wola przełożonego, wyrażona w taki sposób, aby podwładny zrozumiał treść wydanego mu polecenia zobowiązującego go do wykonania lub zaniechania określonej czynności zgodnie z wolą przełożonego”.

64 B. Janusz-Pawletta, *ROE...*, za: J. Lipczyński, *Prawo karne wojskowe materialne*, cz. 1, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Kraków 1951, s. 99.

65 Wyrok Sądu Najwyższego z 11 XII 1971, sygn. RW 1311/71.

66 J. Ziewiński, *Rozkaz...*, s. 66.

67 A. Makowski, M. Ilnicki, *Wojna na morzu we współczesnym prawie międzynarodowym*, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 1996, s. 25; B. Janusz-Pawletta, *ROE...*, s. 93.

68 Takie też stanowisko wyraziła Polska. Zob.: *The Rule of Law...*; W. Goździewicz, *ROE...*

Umiejscowienie ROE w systemie prawa polskiego

Wzmoczoną dyskusję na temat ROE w systemie źródeł prawa polskiego podjęto przy nowelizacji ustawy o zasadach użycia lub pobytu SZ RP poza granicami państwa w 2010 r.⁶⁹ Ustawa ta daje żołnierzom pełniącym służbę w jednostce wojskowej poza granicami państwa prawo do stosowania środków przymusu bezpośredniego, użycia broni i innego uzbrojenia. Podstawą prawną są tu postanowienia ratyfikowanych przez Rzeczpospolitą Polską umów międzynarodowych oraz międzynarodowego prawa zwyczajowego. Ramy stosowania tego prawa mogą zostać określone przez organ organizacji międzynarodowej, któremu jednostka została podporządkowana na czas operacji, z uwzględnieniem celu jej użycia poza granicami państwa oraz zastrzeżeń zgłoszonych przez upoważniony organ państwowy⁷⁰. Należy stwierdzić, że przepis ten nie wprowadził żadnej zmiany do obowiązującego przed nowelizacją stanu prawnego i jest niemal literalnym powtórzeniem ustawy pragmatycznej⁷¹.

W art. 7, ust. 1 wspomnianej ustawy wskazano jednak konkretne przypadki prawa stosowania środków przymusu bezpośredniego, użycia broni i innego uzbrojenia. Należy zauważyć, że dotyczą one przysługującego żołnierzom prawa, ale nie regulują zasad zaangażowania sił, czyli sposobu korzystania z tego prawa.

Ust. 3 tego artykułu reguluje natomiast prawo do „wyprzedzającego stosowania środków przymusu bezpośredniego, użycia broni, innego uzbrojenia oraz wszelkich innych dozwolonych prawem międzynarodowym środków dla zapewnienia samoobrony, ochrony sprzętu i miejsca stacjonowania”. Prawo do wyprzedzającego działania sił jest powszechnie akceptowane w prawie międzynarodowym i nie wymaga wyartykułowania w ustawie. Istotne jest jednak opracowanie doktryny działania wyprzedzającego w polskim prawie wojskowym, która uzgadniałaby definicje bezpośredniego niebezpieczeństwa (*direct threat/danger*), wrogiego aktu (*hostile act*) czy wrogich intencji (*hostile intent*) oraz dostosowanie do parametrów konkretnej misji, co powinno być odzwierciedlone w ROE.

69 Wydano również publikacje zbiorowe dotyczące ROE. Zob.: „Międzynarodowe Prawo Humanitarne” 2012, t. 3; „Zeszyt Problemowy” (Towarzystwo Wiedzy Obronnej) 2011, t. 66, nr 2.

70 Zob. art. 7a ustawy o zasadach użycia SZ RP.

71 Zob. art. 11, ust. 5 ustawy o obronie ojczyzny.

Również ust. 5 stanowi powtórzenie jednej z podstawowych zasad MPHKG, tj. zasady proporcjonalności, i nie ma potrzeby powtarzania tego w ustawie. Należy jedynie uświadomić żołnierzom w trakcie szkolenia przygotowującego do udziału w misji, że istnieje konieczność jej stosowania, i doprecyzować ją w ROE.

W art. 7, ust 2 i 4 wprowadzono już jednak pewne zasady zaangażowania sił poprzez ograniczenie prawa użycia siły. Pierwsze ograniczenie to zakaz użycia broni palnej w stosunku do kobiet w widocznej ciąży, osób, których wygląd wskazuje na wiek do 13 lat, starców oraz osób o widocznym kalectwie, chyba że okoliczności wskazują na konieczność użycia broni w stosunku do tych osób. W niektórych przypadkach może to zmniejszać poczucie bezpieczeństwa żołnierzy. To ich obarcza się obowiązkiem dokonania analizy wskazanych przesłanek i oceny dopuszczalności użycia siły⁷². Oczywiście żołnierz zawsze może odstąpić od wykonania rozkazu, jeżeli nabierze przekonania, że wiązałoby się to z popełnieniem przestępstwa⁷³. Niemniej jednak sytuacje takie powinny być wyjątkowe, a wydanie rozkazu – poprzedzone wnikliwą analizą operacyjną i prawną, z wykorzystaniem wszelkich możliwości rozpoznania sytuacji.

Drugie ograniczenie stanowi, że „w działaniach oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych stosowanie środków przymusu bezpośredniego, użycie broni i innego uzbrojenia może nastąpić tylko na rozkaz dowódcy jako szczególny i ostateczny środek”. Od żołnierza wymaga się oczywiście jak najefektywniejszego wykonania zadania przy jak najmniejszym zaangażowaniu sił i środków, a od dowódcy zależy, jakie siły i środki uzna za właściwe w danej sytuacji⁷⁴. Nie można jednak generalnie ograniczyć niezbywalnego prawa do samoobrony, uzależniając możliwość stosowania środków przymusu bezpośredniego, użycie broni i innego uzbrojenia od rozkazu dowódcy. Te kwestie powinny znaleźć się w ROE albo nawet w rozkazie operacyjnym do kon-

72 Stosowną ochronę wskazanych osób zapewniają już MPHKG, i to w bardziej restrykcyjny sposób, rozszerzając katalog osób na kaleki, starców i dzieci w wieku poniżej 15, a nie 13 lat, kobiety ciężarne i dodatkowo matki dzieci poniżej 7 lat. Istotne jest jednak, że w trakcie działań wojskowych również takie osoby mogą być ofiarami ataku, jeśli wymaga tego konieczność wojskowa (*collateral damage*).

73 Art. 348 KK.

74 P. Grzebyk, *Cele osobowe i rzeczowe w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2018, s. 66.

kretnego zadania. Niejednokrotnie to właśnie podczas realizacji zadania dowódcy podejmują decyzje co do zakresu zaangażowania sił.

Z powyższych powodów należy zatem rozważyć zmianę przepisów ustawy w tym zakresie. Kontrowersje w doktrynie wzbudziły jednak nie opisane wyżej przepisy ustawy określające przypadki ograniczenia prawa do użycia siły, a zapis art. 7c, w którym

Minister Obrony Narodowej określa w drodze zarządzenia niepodlegającego ogłoszeniu dla każdej operacji zagranicznej z udziałem sił zbrojnych, które z zasad dotyczących środków przymusu bezpośredniego, użycia broni palnej i innego uzbrojenia zawartych w niniejszej ustawie oraz wynikających z wiążących Rzeczpospolitą Polską ratyfikowanych umów międzynarodowych, międzynarodowego prawa zwyczajowego i planu operacji opracowanego przez organizację międzynarodową odpowiedzialną za jej prowadzenie mają być stosowane przez żołnierzy Polskich Kontyngentów Wojskowych w celu zrealizowania zadań operacji.

W opiniach do projektu ustawy podnoszono zarzut niekonstytucyjności tego zapisu. Według opiniujących niedopuszczalne jest określanie zasad dotyczących użycia środków przymusu bezpośredniego w akcie innej rangi niż ustawa⁷⁵. Art. 31, ust 3 Konstytucji stanowi bowiem, że ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej albo wolności i praw innych osób⁷⁶, a tym samym nie można tych zasad określić w akcie prawa o charakterze wewnętrznym, jakim jest zarządzenie MON. Zarzut został sformułowany w taki sposób, że art. 7a i 7b ustawy stanowią

75 Zob. P. Wiliński, *Opinia prawna w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa*, Biuro Analiz Sejmowych, druk nr 2850, Poznań, 18 V 2010; M. Stębelki, *Opinia dotycząca rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa*, Biuro Analiz Sejmowych, druk nr 2850, Warszawa, 28 IV 2010.

76 Art. 31, ust. 5 w związku z art. 87, ust. 1 Konstytucji.

jedynie ogólne upoważnienie do użycia przymusu bezpośredniego oraz broni i innego uzbrojenia, a z art. 7c wnioskować można, że nie określają one wszystkich przesłanek i sytuacji, w których jest to dopuszczalne⁷⁷.

Nie ulega wątpliwości, że zgodnie z Konstytucją RP jakiejkolwiek ograniczenie praw konstytucyjnych winno być uregulowane w akcie prawnym rangi ustawy. Tak też się stało w przypadku tego przepisu. Ustawodawca wskazał przypadki, gdy żołnierze mają prawo zastosowania środków przymusu bezpośredniego, użycia broni palnej i innego uzbrojenia. Kwestią zasadniczą jest jednak to, że nie zdefiniował tych pojęć.

Zgodnie z art. 7c minister obrony narodowej ma uprawnienie do określenia zasad dotyczących użycia środków przymusu bezpośredniego, użycia broni palnej i innego uzbrojenia (a więc w dość ograniczonym zakresie, biorąc pod uwagę cały wachlarz rozwiązań, które mogą być regulowane w ROE). Nie określa on prawa użycia siły, jak sugerują opiniujący projekt ustawy⁷⁸.

Nowelizacja w art. 7b nakłada na ministra obrony narodowej obowiązek wydania ROE dla każdej operacji zagranicznej z udziałem SZ RP w drodze niepodlegającego ogłoszeniu zarządzenia⁷⁹. Celem tej regulacji jest zobligowanie ministra do określenia, jakie konkretne zasady użycia sił (choć ustawa zawęża zakres tylko do użycia środków przymusu bezpośredniego, użycia broni i innego uzbrojenia) w ramach przysługującego im prawa będą stosować żołnierze Polskiego Kontyngentu Wojskowego w celu zrealizowania zadań konkretnej operacji. Minister obrony narodowej nie ma zatem uprawnień do kreowania prawa, lecz wyłącznie do określenia zasad użycia sił w ramach obowiązującego prawa.

Wnioski

Zasadniczą rolą ROE jest zapewnienie, by siły działały zgodnie z prawem i sztuką operacyjną oraz realizowały założenia polityki zagranicznej swojego państwa. Same w sobie nie stanowią one jednak ani krajowej, ani międzynarodowej podstawy prawnej do użycia sił, a co za tym idzie, nie są samodzielnym źródłem prawa. Postanowienia zawarte w ROE mogą dać pewien pogląd,

77 P. Wiliński, *Opinia...*

78 Tamże.

79 Art. 7b ustawy o zasadach użycia SZ RP.

jak państwa interpretują prawo mające wpływ na ich treść, co może się przyczynić do rozwoju zwyczajowego prawa międzynarodowego w tym zakresie.

Ze względu na brak legalnej definicji ROE często pojawia się problem określenia, czym są zasady zaangażowania sił. Ponieważ uwzględniają w swojej treści kwestie prawne, wielokrotnie mylone są z prawem do użycia siły. Tendencję tę możemy również dostrzec na gruncie prawa polskiego.

Należy stanowczo stwierdzić, że ROE to wytyczne do działania, które nie mają charakteru prawotwórczego. Jeżeli na gruncie systemów wewnętrznych państw dostają moc prawną, w konsekwencji której żołnierze działający niezgodnie z ROE ponoszą odpowiedzialność karną, należy przyjąć, że wynika to z faktu, że mają moc rozkazu wojskowego.

W polskim prawie ROE jako akt kierowania wewnętrznego nie stanowią źródła prawa powszechnego, stąd żołnierze nie powinni ponosić odpowiedzialności karnej za postępowanie niezgodne z ich treścią. Nie powinny być również utożsamiane z rozkazem wojskowym w rozumieniu kodeksu karnego. Nie wyklucza to jednak odpowiedzialności dyscyplinarnej za nieposzanowanie reguł przyjętych w SZ RP.

Intencję wprowadzenia w SZ RP ROE jako instrumentu poprawy sytuacji bezpieczeństwa żołnierzy należy uznać za słuszną i konieczną. Niestety nowelizacja ustawy o zasadach użycia lub pobytu SZ RP poza granicami państwa nie przyczyniła się do tego. Wskazano w niej sytuacje, w których żołnierze mają prawo użycia siły, jednocześnie wprowadzając w tej mierze pewne obostrzenia, z ograniczeniem obrony koniecznej włącznie. Biorąc zaś pod uwagę charakter ROE, próbę regulowania zasad zaangażowania sił w akcie prawa powszechnego należy uznać za nieodpowiednią⁸⁰.

Za nieprawidłowe należy uznać również nałożenie na ministra obrony narodowej obowiązku określenia (w drodze zarządzenia) ROE dla każdej

80 M. Mróz, *Informacja nt. istnienia ustawowych regulacji zasad użycia środków przymusu bezpośredniego i broni przez żołnierzy pełniących służbę poza granicami państwa (w celu udziału w konflikcie zbrojnym, wzmocnienia sił państw sojusznicznych, udziału w misji pokojowej, zapobiegania aktom terroryzmu i ich skutkom) w Wielkiej Brytanii, Niemczech i Francji, analogicznych do rozwiązań proponowanych w projekcie nowelizacji ustawy z dn. 17 grudnia 1998 r. o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa*, Biuro Analiz Sejmowych, druki 2850 i 3458, 2010 r. Autor stwierdza, że w państwach, których prawodawstwo było przedmiotem analizy, nie ma rozwiązań prawnych analogicznych do przyjętych w znolizowanej ustawie.

operacji zagranicznej z udziałem sił zbrojnych. Zadanie to powinny bowiem przejąć władze wojskowe. Niestety w SZ RP nie ma opracowania dotyczącego zasad zaangażowania sił, na przykład na wzór obowiązujących w NATO, gdzie opracowywanie ROE dla danej operacji polega na tym, że z katalogu różnego rodzaju działań czy zachowań wybiera się te, które znajdą w niej zastosowanie⁸¹. Rola ministra obrony narodowej powinna zostać sprowadzona właśnie do wydania zarządzenia, w którym określi on ogólne zasady zaangażowania sił w oparciu o przysługujące żołnierzom prawo. Powinny być one na tyle uniwersalne, by obejmowały wszystkie przypadki wykorzystania SZ RP wskazane w art. 2 ustawy o zasadach użycia lub pobytu SZ RP poza granicami państwa. Dopiero w oparciu o nie odpowiednie władze wojskowe powinny opracować ROE na konkretną operację⁸².

Należy pozytywnie ocenić, że problematyka ROE została w końcu dostrzeżona w prawie operacyjnym. Jest to dokument dający dowódcy pewność działania, choć może je też ograniczać poprzez uregulowania nie tylko prawne (co jest oczywiste), ale i polityczne. Stąd też niezwykle istotne jest, by z rozwagą podchodzić do konstruowania ROE i zawsze pozostawiać dowódcy misji pewną swobodę w dobieraniu sił i środków.

Obecne uregulowania funkcjonujące w SZ RP nie dają dowódcy na poziomie taktycznym żadnej możliwości dostosowywania działań do sytuacji. ROE wydawane przez ministra obrony narodowej zdają się dokumentem niezmiennym na czas całej operacji, a ewentualne modyfikacje wiążą się z długotrwałym procesem uzgodnień. Jediną możliwością regulowania przez dowódcę działań podległych mu żołnierzom jest w tej chwili wydawanie rozkazów dziennych, w których może wprowadzać jedynie pewne ograniczenia ROE.

81 Zob. proces uzgadniania ROE w NATO: W. Goździewicz, *Zasady użycia siły a prawo...*, s. 88.

82 Obecnie ROE opracowywane są przez Dowództwo Operacyjne Rodzajów Sił Zbrojnych i wydawane w drodze zarządzenia w formie niejawniej przez ministra obrony narodowej, a następnie włączane do planu udziału PKW jako załącznik. Wyznaczenie Dowództwa Operacyjnego RSZ jako podmiotu opracowującego ROE na konkretną operację należy uznać za prawidłowe. Kwestią do rozstrzygnięcia pozostaje, czy takie ROE winny być zatwierdzane przez ministra. Należy bowiem mieć na uwadze, że w trakcie danej misji lub operacji zajdzie konieczność zmiany ROE. Zbyt długa procedura uzgadniania dokumentów może wpłynąć negatywnie na zdolności operacyjne SZ RP na poziomie taktycznym.

Praktyka pokazuje również, że od chwili znowelizowania ustawy opracowywane na daną misję ROE zawierają literalne brzmienie przepisów ustawowych, co należy uznać za niezasadne⁸³. Powinna być to bowiem prosta instrukcja dla żołnierza, w jaki sposób ma się zachować w danej sytuacji, a nie dokument stawiający go przed dylematem interpretacji prawa i wprost cytujący jego treść. Dowódcy muszą dopilnować, by ich żołnierze traktowali ROE jako przewodnik pozwalający bezpiecznie wykonać określoną misję wojskową, a nie nowy odrębny kodeks karny, z którym będą musieli się mierzyć przy każdym zadaniu.

Należy mieć nadzieję, że wskazane w artykule kwestie dotyczące pojmowania istoty ROE, procesu ich konstruowania oraz statusu prawnego skłonią osoby zajmujące się tą problematyką do głębszej refleksji i szerszej dyskusji problemowej.

Bibliografia

Monografie

- Boddens Hosang J. F. R., *Rules of Engagement: Rules on the Use of Force as Linchpin for the International Law of Military Operations*, University of Amsterdam, Amsterdam 2017.
- Boothby W. H., *The Law of Targeting*, Oxford University Press, Oxford 2012.
- Broadstone H. C., *Rules of Engagement in Military Operations Other than War, from Beirut to Bosnia*, Marine Corps Command and Staff College, Quantico 1996.
- Cassese A., *International Law*, Oxford University Press, New York 2005.

83 Niejawność dokumentów uniemożliwia przytoczenie konkretnych zapisów. Przykłady zarządzeń MON niemających już zastosowania: Zarządzenie nr Z-5/MON ministra obrony narodowej z dnia 29 marca 2011 r. w sprawie użycia środków przymusu bezpośredniego, broni i innego uzbrojenia oraz sposobu i trybu dokumentowania oraz meldowania o ich zastosowaniu przez żołnierzy Polskiego Kontyngentu Wojskowego w Islamskiej Republice Afganistanu; Zarządzenie nr Z-8/MON ministra obrony narodowej z dnia 13 maja 2011 r. w sprawie użycia środków przymusu bezpośredniego, broni i innego uzbrojenia oraz sposobu i trybu dokumentowania oraz meldowania o ich zastosowaniu przez żołnierzy Polskiego Kontyngentu Wojskowego w składzie Stałego Zespołu Sił Obrony Przeciwminowej Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego – Grupa 1 w operacji Active Endeavour na Morzu Śródziemnym; Zarządzenie nr Z-9/MON ministra obrony narodowej z dnia 8 czerwca 2011 r. w sprawie użycia środków przymusu bezpośredniego, broni i innego uzbrojenia oraz sposobu i trybu dokumentowania oraz meldowania o ich zastosowaniu przez żołnierzy Polskiego Kontyngentu Wojskowego w Misji Szkoleniowej Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego w Republice Irak.

- Clausewitz C. von, *O wojnie. Podręcznik stratega*, Helion, Warszawa 2016.
- Cooper C. G., *NATO Rules of Engagement. On ROE, Self-Defence and the Use of Force during Armed Conflict*, Brill, Nijhoff, Leiden 2020 (International Humanitarian Law Series, 57).
- Czapliński W., Wyrozumska A., *Prawo międzynarodowe publiczne: zagadnienia systemowe*, C. H. Beck, Warszawa 2014.
- Grzebyk P., *Cele osobowe i rzeczowe w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2018.
- Lipczyński J., *Prawo karne wojskowe materialne*, cz. 1, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Kraków 1951.
- Makowski A., Ilnicki M., *Wojna na morzu we współczesnym prawie międzynarodowym*, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 1996.
- O’Connell D. P., *The Influence of the Law on Sea Power*, Manchester University Press, Manchester 1975.
- Skubiszewski R., *Uchwały prawotwórcze organizacji międzynarodowych. Przegląd zagadnień i analiza wstępna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Poznań 1965 (Prace Komisji Nauk Społecznych, 15, 2).
- Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii prawa*, Ars Boni et Aequi, Poznań 1997.
- Ziewiński J., *Rozkaz wojskowy w prawie karnym*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1986.

Prace studyjne

- Clancy S., *Rules of Engagement: Architecture for the Battlespace of Today ex New Horizons*, Canadian Force College, (CSC/CCEM, 30).
- Pierzyński A., Sadownik N., *Zasady użycia sił (Rules of Engagement – ROE) w aspekcie działań sił Komponentu Morskiego, na podstawie dyrektywy sojuszniczej MC 362/1*, Akademia Marynarki Wojennej, Gdynia 2011.

Artykuły

- Blank L. R., *Rules of Engagement and Legal Counter-Piracy Operations*, „Case Western Reserve Journal of International Law” 2015, vol. 1, No. 2.
- Brophy J., Fisera M., *„National Caveats” and Its Impact on the Army of the Czech Republic*, „Economics and Management” (Czech Republic University of Defence) 2007, t. 1, nr 1.
- Chalanouli N. P., Bumgardner S. L., *Rules of Engagement, NATO’s Approach and National Caveats*, „Zeszyt Problematyczny” (Towarzystwo Wiedzy Obronnej) 2011, t. 66, nr 2.
- Cooper C. G., *Rules of Engagement Demystified: A Study of the History, Development and Use of ROEs*, „Military Law & Law of War Review” 2014, vol. 53, No. 2.
- Fournier S., *NATO Military Interventions Abroad: How ROE Are Adopted and Jurisdictional Rights Negotiated*, [w:] *Criminal Law between War and Peace: Justice and Cooperation in Criminal Matters in International Military Interventions. Proceedings*

- of the XVth International Congress on Social Defense*, ed. S. Manacorda, A. Nieto, Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca 2009.
- Gąska M., *Reguły podjęcia działań przy użyciu siły*, „Myśl Wojskowa” 2004, nr 6.
- Goździewicz W., *ROE w systemie źródeł prawa – wnioski*, „Wiedza Obronna” 2011, nr 1.
- Goździewicz W., *Zasady użycia siły a prawo*, „Przegląd Sił Zbrojnych” 2018, nr 2.
- Goździewicz W., *Zasady użycia siły w uregulowaniach prawnych*, „Bellona” 2008, nr 3.
- Grunawalt R. J., *JCS Standing Rules of Engagement: A Judge Advocate’s Primer*, „Air Force Law Review” 1997, vol. 42.
- Janusz-Pawletta B., *ROE jako źródło prawa krajowego*, „Zeszyt Problemowy” (Towarzystwo Wiedzy Obronnej) 2011, t. 66, nr 2.
- O’Donnell B. T., Kraska J. C., *International Law of Armed Conflict and Computer Network Attack: Developing the Rules of Engagement*, „International Law Studies” 2002, vol. 76.
- Philips G. R., *Rules of Engagement: A Primer*, „The Army Lawyer” 1993, No. 4.
- Roach J. A., *Rules of Engagement*, „Naval War College Review” 1983, vol. 36, No. 1.
- The Rule of Law in Peace Operations*, „Military Law and the Law of War Review” 2006, vol. 1–2, No. 4.
- Szuniewicz M., *Aspekty prawne NATO ROE-MC 362/1 (ze szczególnym uwzględnieniem komponentu morskiego)*, „Międzynarodowe Prawo Humanitarne” 2012, t. 3.
- Tokarczyk A., *Rules of Engagement w polskim systemie prawnym*, „Bellona” 2008, nr 1.
- Tokarczyk A., *Zasady użycia siły na tle praktyki SZ RP – spojrzenie z punktu widzenia prawa, praktyki i wojskowości*, „Zeszyt Problemowy” (Towarzystwo Wiedzy Obronnej) 2011, t. 66, nr 2.
- Varga A. F., *Rules of Engagement vis-à-vis International Humanitarian Law*, „Applied Research in Military Science” 2012, vol. 11.
- Voorden M. van, *Rozkaz wojskowy jako instytucja prawa karnego. Podstawowe zagadnienia*, „Studia Prawnoustrojowe” 2014, nr 23.
- Wolusky G. A., *Combat Crime: Rules of Engagement in Military Courts-Martial*, „Military Law and Law of War Review” 1999, vol. 38.

Opinie prawne, informacje

- Mról M., *Informacja nt. istnienia ustawowych regulacji zasad użycia środków przymusu bezpośredniego i broni przez żołnierzy pełniących służbę poza granicami państwa (w celu udziału w konflikcie zbrojnym, wzmocnienia sił państw sojusznicych, udziału w misji pokojowej, zapobiegania aktom terroryzmu i ich skutkom) w Wielkiej Brytanii, Niemczech i Francji, analogicznych do rozwiązań proponowanych w projekcie nowelizacji ustawy z dn. 17 grudnia 1998 r. o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa*, Biuro Analiz Sejmowych, druki 2850 i 3458, 2010 r.
- Stębelński M., *Opinia dotycząca rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy*

o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa, Biuro Analiz Sejmowych, druk nr 2850, Warszawa, 28 IV 2010.

Wiliński P., *Opinia prawna w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa*, Biuro Analiz Sejmowych, druk nr 2850, Poznań, 18 V 2010.

Podręczniki

NATO Legal Handbook, NATO, 2010: <<https://info.publicintelligence.net/NATO-LegalDeskbook.pdf>> [dostęp: 11 VII 2024].

Operational Law Handbook, ed. J. Rawcliffe, J. Smith, International and Operational Law Department, The Judge Advocate General's Legal Center and School, Charlottesville 2006.

Rules of Engagement (ROE) Handbook for Judges, Advocates, Centre for Law and Military Operations, 2000.

Rules of Engagement Handbook, International Institute of Humanitarian Law, San Remo 2009.

The UK Manual of the Law of Armed Conflict, UK Ministry of Defence, 2001.

Akty prawne i dokumenty

Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, United States Department of the Army, United States Department of the Navy, United States Marine Corps Department of the Navy, United States Department of the Air Force, United States Coast Guard, 15 II 2016 (Joint Pub, 1-02): <https://irp.fas.org/doddir/dod/jp1_o2.pdf> [dostęp: 11 VII 2024].

European Union Concept for EU-led Military Operations and Missions, Council of the European Union, Brussels, 19 XII 2014: <<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-17107-2014-INIT/en/pdf>> [dostęp: 11 VII 2024].

Guidance for the Development of the Rules of Engagement (RoE) for United Nations Peacekeeping Operations, UN Department of Peacekeeping Operations, 15 V 2002 (MD/FGS/0220.002): <https://www.navedu.navy.mi.th/stg/databasestory/data/laukniyom/workjob/bigcountry-workjob/UN-Publications/120-ROE_Guidelines.pdf> [dostęp: 11 VII 2024].

Handbook on Multidimensional Peacekeeping Operations, UN Department of Peacekeeping Operations, grudzień 2003: <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/peacekeeping-handbook_un_dec2003_o.pdf> [dostęp: 11 VII 2024].

Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, Dz.U. 1947, nr 23, poz. 90.

NATO Rules of Engagement, North Atlantic Military Committee, 18 VII 2019, MC 0362/2 (INV).

Regulamin Ogólny Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.Urz. MON 2013, poz. 398.
UK Defence Doctrine, 6 ed., UK Ministry of Defence, 2011 (Joint Doctrine Publication, O-01):

<https://assets.publishing.service.gov.uk/media/63776f4de90e0728553b568b/UK_Defence_Doctrine_Ed6.pdf> [dostęp: 11 VII 2024].

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 2024, poz. 17.

Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o zasadach użycia lub pobytu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej poza granicami państwa, Dz.U. 2023, poz. 755.

Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej, Dz.U. 2013, poz. 628 ze zm.

Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, Dz.U. 2022, poz. 655.